

zijn, vergeleken met de toestand over honderdduizend jaar: steeds zal de mensheid blijven toenemen in wijsheid, in eerbied voor de medemens, in kunsten en wetenschappen en in geluk. Reeds over twintig of dertig eeuwen, aldus Saint Pierre, zullen er mensen zijn, die ons evenzeer overtreffen als wij de Kaffers en de overige wilden in Afrika.⁹⁾

In de decennia, die op deze eerste verkondiging van het moderne vooruitgangsgeloof zijn gevolgd, heeft dit laatste steeds meer aan invloed gewonnen. In de 19de eeuw deed deze vorm van heilsverwachting de Christelijke heilsverwachting op de achtergrond geraken: het uiteindelijk heil van de mensheid werd niet meer van God, in het hiernamaals, doch van de mens zelf, hier op aarde, verwacht. Deze nieuwe vorm van heilsverwachting is het eerst uitgesproken door deze Franse abt, meer deïst dan Christen. Door verschillende oorzaken is, sinds de aanvang der 20ste eeuw, en nog meer sinds de beide wereldoorlogen, aan het vooruitgangsgeloof en aan de mateloze zelfoverschatting van de mens, die eraan ten grondslag lag, een einde gekomen. Het valt echter niet te ontkennen, dat dit geloof een machtige impuls heeft gegeven tot energie-ontplooiing op velerlei gebied en het is daarom een aardige bijkomstigheid, dat het eerste document ervan in de Maasstad is verschenen.¹⁰⁾

1) Rotterdam, 1733–1741, 16 delen; deel I–V onder de titel *Ouvrages de politique*, deel VI–XI onder de titel *Ouvrages politiques* en deel XII–XVI onder de titel *Ouvrages de morale et de politique*.

2) *Projet pour l'extirpation des Corsaires de Barbarie* (II, 84 vv.), *Projet pour perfectioner la Médecine* (V, 1 vv.), *Projet pour rendre les titres honorables plus utiles au service du Roi et de l'Etat* (II, 121 vv.), *Projet pour rendre les livres et autres monumens plus honorables pour les auteurs futurs et plus utiles à la postérité* (II, 231 vv.), *Projet pour rendre les chemins praticables en hiver* (IV, 3 vv.), *Projet pour faire cesser les disputes séditieuzes des théologiens* (V, 143 vv.), *Projet pour rendre les Etablissemens des Religieux plus parfaits, c'est-à-dire plus utiles au prochain* (V, 63 vv.).

3) *Projet pour rendre la paix perpétuelle en Europe*, Utrecht 1713. Dit is niet in zijn in noot 1 genoemde werken verschenen, maar wel, als deel I hiervan: *Abrégé du projet de paix perpétuelle*.

4) Vgl. J. ter Meulen, *Der Gedanke der internationalen Organisation in seiner Entwicklung 1300–1800*, Den Haag, 1917, 180–221 en H. Houwens Post, *La société des nations de l'abbé de Saint Pierre*, Diss. Groningen, 1932.

5) *Oeuvres complètes de Voltaire*, nouv. éd., avec notices... , con-